

Модул Д: Превантивна и интегративна практика
Част Д4: Възстановителните подходи в училище: към едно възстановително училище
Добринка Чанкова и Таня Поцова
България

Цели на част Д4

- Да се разберат принципите, идеите и ценностите на възстановителното правосъдие
- Да се разберат съвременните възстановителни подходи в училищната среда
- Да се знае как да се промотира възстановителен климат в училище
- Да направи възможно приложението на стратегии за осъществяване на възстановителните практики в училище като част от цялостната училищна политика за установяване, намаляване и предотвратяване на насилието

Умения, които фасилитаторът ще развие чрез тази част

Знания и разбиране за:

- нуждата и способността на отделната личност да разреши собствените си проблеми
- възстановителен отпор на насилието, злосторничеството и ежедневните училищни проблеми
- времето, необходимо за обучение на учители, училищен персонал и ученици, за да осъзнаят възстановителните подходи (отделно от времето за обучение на фасилитатори на възстановителни процеси)
- въздействието на възстановителните практики върху цялата училищна общност

Личните качества и атрибути включват:

- приемане на разнообразен житейски опит и различни гледни точки
- умение да се слуша активно по един неосъждащ говорещия начин
- ефективни комуникационни умения

Литература за предварително четене

Johnstone, G. (2000). *Restorative justice. Ideas, values, debates*. Cullompton: Willan Publishing.

Johnstone, G. (Ed.). (2003). *A restorative justice reader: Texts, sources, context*. Cullompton: Willan Publishing.

Lewisham Action on Mediation Project (LAMP). (2004). *Restoring the balance: A guide to restorative approaches to behaviour management in school*. London: Author.

Ross, R. (1996). *Returning to the teachings: Exploring aboriginal justice*. Harmondsworth: Penguin.

Zehr, H. (1995). *Changing lenses: A new focus for crime and justice* (2nd ed.). Scottsdale, PA: Herald Press.

Zehr, H. (2000). *Little book on restorative justice*. Intercourse, PA: Good Books.

Обобщение на съвременното мислене и знания относно възстановителните подходи в училищата

Много млади хора в училище извършват нарушения или са жертви на нарушение или друг антисоциален акт. Наказанието обикновено се разглежда като най-подходящият отговор на злосторничеството в училищата. Важно е да се изследват алтернативите на наказанието, тъй като то може да бъде антипродуктивно. В последно време възстановителните подходи се разглеждат като един уместен начин за реакция спрямо насилието в училище.

Философия на възстановителното правосъдие

Възстановителното правосъдие (ВП) в своя оригинален вид се счита за нов стил на мислене за престъплението и наказателното правосъдие, който набляга на начините, по които престъплението накърнява взаимоотношенията между хората, живеещи в едно общество. Престъплението се разглежда като нещо, сторено на жертвата и на обществото - не просто като акт на закононарушение и нарушение срещу държавата. Възстановителното правосъдие предоставя една по-голяма роля за жертвите и изисква извършителите да поемат отговорност за действията си и за причинената от тях вреда. Възстановителното правосъдие кара общността да се заеме с разнообразни превантивни и реагиращи на престъплението програми, за да се скъсат разстоянията между хората, да се изгради у тях чувство за безопасност и да се заздравят връзките в обществото (Zehr, 1985).

Ценностите, които лежат в основата на един възстановителен подход, се основават на зачитане достойнството на всеки, засегнат от престъплението. Приоритет се дава на обикновените човешки нужди на участниците, както и на предоставянето на възможност да изразят своите чувства и мисли по един открит и честен начин. Целта е да се изгради взаимно разбиране, да се насърчи поемането на отговорност и да се осигури възможност за "излекуване". Един процес на възстановително правосъдие насърчава извършителя да поеме отговорност за престъпното си поведение по един разумен начин, да вникне в причините за и въздействието на това поведение върху другите, да промени поведението си и да бъде приет обратно в общността. Процесът дава на жертвата трибуна да зададе въпроси, да получи отговори и разбиране, да обясни въздействието на престъплението върху нея и да допринесе за успешния изход от ситуацията. Процесът може да доведе до това жертвата да получи извинение, възвръщане на собствеността, услуги или някаква друга форма на обезщетение. Процесите на възстановителното правосъдие имат потенциалната способност да дадат на обществото възможност да изрази ясно своите ценности и очаквания, да разбере причините в основата на едно престъпление и да реши какво трябва да се направи, за да се поправи нанесената вреда. С това се допринася за благополучието на обществото и е възможно да намалее бъдещите престъпления (Zehr & Mika, 1998).

Ключови ценности на ВП

- взаимно уважение
- признаване

- откритост
- търпение
- чувствителност
- емпатия
- упълномощаване
- свързаност
- отговорност
- насърчаване
- споделяне на идеи
- значимост на чувства, нужди и права
- готовност хората да се изслушват един друг

Модели на ВП

Възстановителното правосъдие функционира посредством разнообразни модели. Най-широко разпространени са медиацията между жертвата и извършителя на престъплението, груповите събеседвания в рамките на семейството или общността, осъждащи кръгове и т. н. Общоприетите дефиниции са:

Възстановително правосъдие – процес, при който всички страни, засегнати от дадено престъпление, се събират да решат колективно как да се справят с неговите последици и да извлекат поуки за в бъдеще (Marshall, 1999).

Медиация между жертвата и извършителя на престъплението - всеки процес, при който на жертвата и на извършителя се дава възможност, ако са съгласни, да участват активно в разрешаване на въпросите, произтичащи от престъплението с помощта на безпристрастна трета страна (медиатор). Медиацията между жертвата и извършителя може да се осъществи по преки и непреки начини.

Групови събеседвания в рамките на семейството – този процес събира заедно жертвата, извършителя, семейството, приятелите и ключови хора, подкрепящи двете страни; възможно е също включването и на представители на агенции, например, социални и пробационни служби, за да решат как да се справят с последствията от престъплението. Събеседването се организира от независим фасилитатор; при някои модели, след като всички гледни точки са били изложени, семейството има свое лично време, за да изготви план, който се предлага за одобрение пред цялото събрание (Hudson, Morris, Maxwell, & Galaway, 1996). Моделът се прилага главно по отношение на непълнолетни.

Събеседвания в рамките на общността – термин, използван главно за процес, подобен на събеседванията в семейството, по отношение на възрастни извършители на престъпления. На някои места има процедурни разновидности, например, фасилитаторът е полицаи, фасилитаторът може да действа по предварителен сценарий, жертвите могат също да бъдат насърчени да доведат повече хора от семейството и подкрепящи ги лица, а може и да няма лично време: всички страни остават в стаята през цялото време.

Осъждащи кръгове - (понякога наричани “омиротворителни кръгове”) – това е процес, направляван от общността, предназначен да постигне консенсус между нейните членове, жертвите, подкрепящите ги лица, извършителите, подкрепящите ги, съдиите, прокурорите, защитника, полицията и работещите в съда относно подходящ план за наказанието, който отчита интересите на всички заинтересувани страни.

Възстановително предупреждение – процес, който за пръв път е приложен в Обединеното Кралство от полицията на Темз Вали. Използва метода на груповите събеседвания в рамките на семейството да предупреди извършителите на различни видове престъпни деяния. От 1998 година насам всички предупреждения, порицания и окончателни предупреждения използват подхода на възстановителното събеседване. Извършителят се насърчава да помисли за ефекта от действията си върху жертвата, която не присъства в стаята.

Възстановително събеседване – това обикновено придружава мярката предупреждение, но подкрепящите, а също така жертвата и извършителят се събират на съвещание с обучен фасилитатор. Окончателните споразумения постановяват какво ще направи извършителят, за да поправи нанесената вреда. Обезщетения, а също и включване в рехабилитационна програма – за да се разгледат причините, лежащи в основата на едно престъпно поведение – могат да бъдат уговорени.

Отсега нататък термините модели на Възстановителното правосъдие, Възстановителни практики и Възстановителни подходи ще бъдат използвани взаимозаменяемо, с едно и също значение.

Възстановителните подходи в училищата вече са доста разпространени. Медиацията от връстници се използва като отговор на тормоза. Кръговете се прилагат в много класове, за да осигурят на учениците безопасно място да изразят чувства, страхове или идеи докато научават правилата за уважение и за изслушване на другите. Събеседването е широко използвано, когато се появят сериозни проблеми. Придобитите в училище умения за мирно разрешаване на конфликти могат също да бъдат използвани при извънучилищни ситуации. Посредством възстановителните подходи младите се научават да бъдат отговорни за делата си. Тези подходи подхранват съзнателността, издигат моралните норми и самоуважението и способстват за създаването на една култура за включване и принадлежност.

Заклучение

Възстановителните практики в училище не са универсално лекарство. Не всички училищни проблеми и трудни ситуации могат да бъдат успешно разрешени чрез тях. Ако в една училищна среда даден модел води до добри резултати, не бива да се приема за даден фактът, че това ще се случва навсякъде. Рискове винаги съществуват и резултатите от прилагане на един и същи метод в подобна ситуация при различен училищен контекст могат да бъдат противоречиви.

Има множество и различни начини да се въвеждат възстановителните практики в училищата, тъй като различните училища имат различни нужди. Предстоят изпитания и грешки. Но определено този подход би могъл да трансформира начина, по който много училища са организирани понастоящем, да промотира възстановителния климат и да ги направи по-безопасни и щастливи места (вижте Част Б1).

Отговорности на фасилитаторите на тази част

Вашите задачи за тази част са да:

- изпратите до всички участници информацията относно кога и къде ще се проведе сесията и подробности за предварителна подготовка по темата
- се запознаете с текста на частта и бележките на фасилитатора
- планирате сесията така, че да се съобразите с нуждите на участниците
- осигурете копирането и подготовката на всички необходими материали и помощни средства
- ръководите сесията и всички упражнения

Последователност на упражненията за част Д4

Тази част представлява едnodневно обучение от пет часа плюс междучасията.

Упражнение Първо: Лекция : Основна информация за контекста на възстановителните практики в училищата (90 минути)

1. Приложение на възстановителните практики в училищата

Типични възстановителни практики, прилагани в училищен контекст

Възстановителните модели, прилагани в училищата, излизат извън традиционните разбирания. Те имат свои собствени особености, основани на отличителните характеристики на училищната среда.

Най-широко използваните модели са:

- Медиация (медиация от връстниците и ръководена от възрастните, включително медиация между жертвата и извършителя на престъпление)
- Възстановително събеседване
- Групови събеседвания в рамките на семейството
- Кръгове (решаващи проблемите, омиротворителни)

А. Медиацията в училище

Медиацията в училище може да приеме много форми:

- медиация от връстници за дребни спорове между учениците
- ръководена от възрастни медиация между ученици в по-сериозни конфликти, включително медиация между жертва и извършител
- медиация при спор между преподавателския състав
- медиация между родители и преподавателския състав и т. н.

Отправна точка на медиацията е, че хората в конфликт най-добре сами могат да намерят изход. Според известната теория на Нилс Кристи конфликтите са собственост и трябва да бъдат върнати обратно на истинските им притежатели (Christie, 1977).

Най-общо, медиацията е процес, при който лицата в конфликт се подпомагат от неутрална трета страна (медиатор) да намерят взаимно приемливо решение. По-нататък терминът медиация ще бъде използван с разбирането, че понякога процесът се занимава с проблеми на поведението и понякога с престъпление и причинена вреда.

Медиацията от връстници е термин, даден на този процес, когато медиаторите са ученици, посреднически между техни връстници. Медиацията от връстници в училищата предлага конкретен начин за повишаване участието на младите в институциите, които служат на тях и на по-широката общественост. Тя им предлага възможността да отделят време по собствено желание, за да помогнат на другите по един конкретен и конструктивен начин. Нарастващ брой училища признават, че самите млади могат и трябва да намерят разрешения на собствените си конфликти (Cohen, 1995; Cowie & Wallace, 2000).

Схема на медиацията в училище

Първоначално *подготвителни срещи* трябва да се организират между медиатора и страните в конфликта, за да се съгласят те за медиация, като се отчита факта, че медиацията е доброволен процес. Ако всички са се съгласили на среща, трябва да се намерят подходящо време и безопасно и удобно място.

Сесия по медиация (съдържание)

Първи етап: Въведение

Медиаторът приветства всички страни с добре дошли. Следва обяснение на целта, даване на насоки и договаряне на правилата. Установяване на чувство за сигурност, засвидетелстване на уважение и вдъхване на вяра в способностите на страните, че могат да намерят път напред. Медиаторът обяснява ролята си да остане безпристрастен и да не дава преценки, да подкрепя страните и да спазва конфиденциалността.

Втори етап: Разказване на случката

Медиаторът дава възможност на всеки да обясни какво се е случило от неговата/нейната гледна точка, и какво е довело до случката; да сподели мислите и чувствата си по време на конфликта и в конкретния момент и да посочи кой още може да бъде засегнат. Медиаторът решава какви въпроси да зададе на всеки един и кога. Няма строги правила кой е първи. Би могло да бъде този, който първи е повдигнал въпроса за конфликта, страната, която дава знак, че иска първа думата и т.н. Медиаторът окуражава двете страни да изслушат и приемат гледната точка на другия. Преформулиране на случката.

Трети етап. Разрешаване на проблема

Установяване на проблемите и нуждите и изследване на възможностите за постигане на взаимно приемливо споразумение.

Подкрепяне на страните в конфликт да установят ключовите въпроси и да атакуват проблема, а не човека.

Окуражаване на двете страни да намерят решение как могат да се поправят нещата и вредата да бъде компенсирана, или поне да се открият нови начини за поглед към ситуацията.

Четвърти етап: Постигане на споразумение

Избор на решение, за което и двете страни са съгласни; изясняване на това, което е договорено, препоръчително в писмен вид; осигуряване разбиране на и ангажиране със споразумението.

Пети етап: Закриване на сесията

Установяване на постигнатия напредък, дори и да не се е стигнало до разрешаване на конфликта.

Някои модели включват контролна среща известно време след сесията по медиация, за да прегледат изпълнението на споразумението (Hopkins, 2004; вижте част Д1).

Учебен пример

Инцидентът

Тина, шестнадестгодишна ученичка, открива цифровия фотоапарат на съученичката си Катя по време на училищния празник. В къщи заявява, че е намерила фотоапарата на автобусната спирка. Родителите ѝ се усъмняват и на другия ден връщат фотоапарата в училище. Катя вече е обявила кражбата и разпознава фотоапарата. Тина се чувства много неловко, на Катя също ѝ е неловко, тъй като е считала Тина за най-добрата си приятелка. Училищният психолог препоръчва медиация.

Процесът

На сесията присъстват Тина и баща ѝ и Катя и майка ѝ. Училищният психолог е медиаторът. В хода на дискусиите става ясно, че Тина е искала да направи подарък на сестра си по случай завършването на училище, но не е имала пари. Тя много съжалева за случилото се и се срамува от постъпката си. Катя и майка ѝ са много разстроени, че Тина е била толкова лекомислена и се опасяват от подобни бъдещи постъпки, които могат да прераснат в насилие.

Резултатът

След дълго обсъждане страните постигат следното споразумение:

- 1. Тина се извинява за лекомислената си постъпка и обещава това да не се повтаря повече.*
- 2. В продължение на три месеца след училище Тина се съгласява да чисти магазина на родителите на Катя, за което те ще ѝ дават възнаграждение, достатъчно голямо, за да си купи фотоапарат.*
- 3. Пред съучениците си Катя и Тина ще заявят, че са уредили проблемите си и остават приятелки.*

Б. Възстановително събеседване в училище

В центъра на възстановителното събеседване е теорията за „реинтеграция срам” (Braithwaite, 1989), която се стреми да докаже, че извършителите на престъпления трябва да бъдат изправени лице в лице с всички последствия от действията си, в една ситуация на подкрепа и загриженост. Възстановителното събеседване в училище се опитва да компенсират вредата, нанесена на взаимоотношенията. Процесът обикновено включва ‘жертвата’ и нейните родители/подкрепящи я лица и ‘извършителят’ и неговите родители/подкрепящи го лица, а също и ключови училищни служители.

Кратък сценарий на възстановително събеседване в училище

- Обикновено събеседването се провежда в стая, където всички могат да седнат в кръг.
- Преди събеседването фасилитаторът комуникира лично с всички заинтересувани, за да ги подготви за процеса и да отговори на всякакви въпроси и притеснения. Важно е всеки присъстващ да е там по собствено желание и всеки да се чувства на безопасно място.
- Целите на събеседването са: да установи причинената вреда, какъв е бил емоционалният контекст и въздействие, защо е била нанесена вредата, какво е необходимо да се оправят нещата и как ситуацията може да се избегне в бъдеще (Graef, 2000). Важна особеност на събеседването е привличането на всички при планиране на действия занаяпред.
- След като се дадат насоките, причинената вреда се поставя на обсъждане. Всеки разказва своята история. Обичайно е да се помоли наранената страна да започне първа като израз на внимание към положението ѝ. Важно е извършителят да поеме отговорността за стореното. Фасилитаторът на процеса не трябва звучи като водещ разпит или да задава въпроси с осъдителен тон.
- След като главните действащи лица са говорили вече, думата обикновено се дава на подкрепящите ги лица (родители) и училищни представители, които е за предпочитане да говорят от своя гледна точка, но те също могат да изразят и официалното мнение на училището.
- Фасилитаторът осигурява автономност на групата, но той/тя трябва да се намеси, ако забележи, че някои участници са пренебрегнати или се натъжават, ядосват или разстройват от казаното.
- Резюмиране на случилото се и на договорените положения. Последващо събиране след такъв един процес може също да е подходящо (Hopkins, 2004).

Учебен пример

Инцидентът

Десетгодишно момче използва сквернословен расистки език спрямо учител от източно африкански произход. Учителят (и други деца, свидетели на това поведение) се оплакват на директора. Момчето си признава какво е казало. Директорът незабавно изключва ученика от училище за определен

период от време. Учителят се свързва с представител на Учителския профсъюз, който го съветва да потърси помощ от полицията. Училищният полицай предлага възстановителен подход. Питат всички, пряко замесени в случая, дали биха желали да участват във възстановително събеседване. Всички се съгласяват. Прави се подготовка. Събеседването се провежда в една стая на тихо място в училището. Подпомогнато от полицая, същинското събеседване трае 40 минути. Присъстват учителят и един негов приятел, момчето и майка му, и директорът на училището.

Процесът

Фасилитаторът се погрижва всеки да знае кой кой е и излага целта на събирането. Един по един той кара учителя и ученика да кажат какво точно се е случило, какво са чувствали тогава и какво чувстват сега. След това той пита майката и директора какво са чувствали, когато са чули за инцидента и какво чувстват сега. После поред водещият ги пита кой е бил засегнат и какво е нужно да се направи, за да се поправи вредата. Най-силният момент на въздействие за момчето е, когато майката се обръща към сина си с думите: “ Сега трябва да се върна на работа и да кажа на колегите си, че синът ми е използвал расистки език. Знаеш, че болшинството от тях са от Пакистан. Какви чувства ще изпитат те към мен?”

Резултатът

1. Момчето поднася извиненията си на учителя, който ги намира за искрени. “Бяха само думи. Не знаех, че Ви боли толкова много. Съжалявам.”
2. После момчето предлага след училище да работи за учителя като подготвя нагледните материали в класната стая. И го прави.
3. Когато на следващия ден се връща на училище, по собствена инициатива момчето разказва на учениците, видели инцидента, какво се е случило. Те са удовлетворени и разбират, че училището сериозно приема проблема с расизма.
4. Момчето никога повече не използва расистки език в училище.
5. Представителят на Учителския профсъюз, заел се със случая, звъни по телефона на директора след няколко седмици да му каже колко са доволни от развоя на нещата.

В. Групови събеседвания в рамките на семейството (ГСРС)

Тези практики, произхождащи от Нова Зеландия и Австралия, а понастоящем широко разпространени и в Европа, са полезни, когато е необходим план за подкрепа на един млад човек или на неговото семейство в осъществяването на промени. ГСРС включват възможностите на разширеното семейство. Те се провеждат на неутрални места от обучени независими координатори.

Моделът обикновено включва три етапа:

Първият етап започва с професионалистите, които споделят информация с членовете на семейството и дават консултации по възможностите за по-нататъшно развитие.

Втори етап. Членовете на семейството имат лично време да обсъдят, обмислят и разработят план за помагане на детето в създалата се ситуация.

Трети етап. Ключовите професионалисти и координаторът слушат и записват плана на семейството и подготвят контрол и преглед (Hopkins, 2004).

Учебен пример (Изказваме голяма благодарност на Мариян Либман, Анелия Янева и Григор Владимиров за помощта им в проучванията на учебни примери)

Инцидентът

Кристиян, ученик от десети клас, е винаги добре облечен, има последен модел мобилен телефон и всяка сутрин баща му го кара на училище с колата си. Той никога не пропуска случай да изтъкне новите си придобивки и се отнася с пълно пренебрежение към тези, които не могат да си позволят неговия стандарт. Особено често под неговия присмех попада Иван, който произхожда от бедно семейство и живее в отдалечен квартал. Докато Иван е отличен ученик, Кристиян е един от най-слабите по успех в класа. Един ден, след поредните оскърбителни думи от страна на Кристиян, които го нарича „аутсайдер“ и „окаян зубрач“, Иван повече не издържа и отвърща на Кристиян, че милионите на баща му няма да му помогнат и че той е и ще си остане най-тъпият в класа. Последвалата битка завършва с леки наранявания за Кристиян и счупен крак за Иван.

Процесът

Училищният психолог решава, че е нужно да реагира и свиква групово събеседване със семейството. Следните хора вземат участие: Иван и майка му, Кристиян и баща му, техният класен ръководител и по един приятел на учениците в конфликт. Иван и семейството му са много разстроени от инцидента, тяхното достойнство е дълбоко наранено. Нещо по-лошо, зима е и придвижването до училище е проблематично. Кристиян и баща му се чувстват неловко от създалото се положение. Класният ръководител е притеснен, че атмосферата в класа е много напрегната, класът се е разделил на две, словесните атаки между обособилите се групи продължават и има опасност да прераснат в нови форми на агресия. Приятелите на двамата съученици отчитат тези факти, като всеки настоява на своята версия по случая. Училищният психолог е на мнение, че трябва да се вземат мерки за успокояване на напрежението в клас.

Резултатът

След дискусии между родителите и между всички заедно, се постига следния план за действие:

- 1. Двамата ученици изразяват съжаление за случилото се, извиняват се за разменените обидни думи и поемат ангажимента да се въздържат от подобно поведение в бъдеще.*
- 2. Бащата на Кристиян се ангажира да кара Иван на училище и от училище до къщи до неговото възстановяване.*
- 3. В свободното си време Иван ще помага на Кристиан с учебния материал.*

4. *Класният ръководител ще организира обсъждане на инцидента в клас, където Иван и Кристиан ще заявят, че са уредили разногласията си и няма да позволят подобни инциденти да се случват в бъдеще.*

Г. Кръгове в училище

Кръговете в училищата, вдъхновени от омиротворяващите кръгове на американските индианци и от традициите на маорите в Нова Зеландия, са особено полезни, когато даден проблем трябва да се обсъжда в група или е налице конфликт или събитие, причинили безпокойство в цялата група.

Фасилитаторът обикновено открива обсъждането, но по време на дискусиата в кръга той говори възможно най-малко и насърчава участниците да дават своя принос. В кръга, който цели разрешаване на проблем, се набляга на: значението, стоящо зад едно специфично поведение, конфликт или събитие, кой е пострадал, какво са чувствали и мислили всички тогава и сега, как може да бъде поправено стореното зло, как може да се отговори на нуждите на хората и нещата да се оправят, и какво може да се направи, за да се избегне случилото се да се повтори (Bliss, Robinson & Maines, 1995).

Времето, прекарано за обсъждания в кръг, може да спомогне за развиването на самоуважение, разбиране на другите, формиране на умения за справяне с конфликт и за разрешаване на проблем. Всички членове на една училищна общност могат да ползват този процес, за да подобрят работните си взаимоотношения. Общо взето кръговете са ценен процес на изграждане на една общност и могат да подобрят взаимоотношенията на хората и уменията им (вижте част Д1).

Учебен пример

Инцидентът

Учебната година на един осми клас с нова учителка, заместваща колежка в отпуск по майчинство, започва с голям разрыв, при който едно момиче отказва да се присъедини към колектива. Учителката я оставя на мира, като казва, че изборът е неин. Момичето продължава да разсейва останалите от групата – те ѝ се смеят и почти я окуражават да продължава. На учителката ѝ е трудно да овладее положението, но групата съумява да напише на дъската основни правила за поведение, които удовлетворяват всички.

Групата прави един рунд с “говорещата показалка”, но учениците продължават да говорят един през друг. Учителката е настойчива, но след известно време и няколко предупреждения решава, че времето в кръга не би могло да продължи. Тя размишлява как да го прекрати и решава да приложи възстановителен подход.

Когато говорещата показалка е у нея, тя казва как се чувства: ядосана, незначитана, разочарована, разстроена, и поставя под въпрос смисъла на времето, прекарано в кръг. Един-двама от групата я карат да им даде говорещата показалка, за да кажат нещо. През следващите 30 минути е

налице смесица от тишина, шум, дискусии, спорове, но резултатът от това е, че групата ясно осъзнава, че владее положението – те решават какво да правят. Някои казват, че няколко души трябва да се докладват на директора, други, че целият клас е отговорен за лошото поведение.

Момичето, което не се е присъединило към колектива, взема говорещата показалка и казва, че ѝ е трудно да владее поведението си и когато другите се смеят, това я кара да продължава в този дух. До края на сесията групата се организира да се извини колективно за лошото си поведение и постига разбиране за тяхната индивидуална и колективна отговорност за ставащите събития.

Интересното тук е, че въпреки времето, прекарано в кръг официално да свършва след няколко минути, групата продължава процеса – като използва говорещата показалка обсъжда собствените си отговорности. Едно мълчаливо момче казва повече от всеки друг. Учениците се разбират да помислят за това и да видят отново какво трябва да правят като група идната седмица..

2. Модел на стратегия за прилагане на възстановителните практики в училищен контекст

Първа стъпка. Да се осигури подкрепа от цялата училищна общност и принципите на възстановителното правосъдие да се съгласуват с целия училищен етос.

Втора стъпка. Развиване на визия за възстановителните подходи в училище. Сформиране на целева група, включваща представители от цялото училище.

Трета стъпка Обучение по възстановителните идеали, принципи и практики. Преглед на възможностите в учебната програма за развиване на уменията, нужни за възстановителните практики.

Четвърта стъпка. Обучение на преподаватели и целеви групи (медиатори връстници)

Пета стъпка Отваряне на офис/служба и промотиране на ВП пред цялата училищна общност.

Шеста стъпка. Осигуряване на постоянен преглед на дейността и по-нататъшно промотиране на възстановителния климат в училище. (вижте част Б1).

Второ упражнение: Разбиране за основни понятия (30 минути)

Цел

- Активно включване на участниците в лекцията

Материали

Материалът с учебните примери от първо упражнение

Начин на действие

Свободно изказване на мнения. Написване на основните понятия на флипчарт.

Анализ

Анализ на изказаните мнения.

Трето упражнение: Мозъчна атака (60 минути)

Цел

- Активно включване на участниците в лекцията.

Материали

Материалът с учебните примери от първо упражнение

Процедура

- а) Идентифицирайте ключовите възстановителни въпроси, ползвани при всички модели на възстановителна практика (напр., Какво чувствахте в този момент? Какво ви е нужно, за да се поправят нещата? Какво научихте от това?)
- б) Установете основните умения на ВП, които са необходими (напр., да се остане безпристрастен и да не се дават преценки, да се използва активно слушане, да се уважава мнението на всички заинтересувани).

Анализ на резултата

Анализ на изказаните мнения.

Четвърто упражнение: Дискусия (60 минути)

Цел

- Активно включване на участниците в лекцията.

Материали

Помощно средство 1: *Възстановителното правосъдие в училищата*

Процедура

Прочетете помощно средство 1. Направете сравнение и опитайте да обобщите предимствата и недостатъците на двете парадигми. Как може едно училище да компенсира недостатъците?

Анализ

Анализ на представените обобщения.

Пето упражнение: Ролева игра (60 минути)

Цел

- Да се даде на участниците възможност да приложат на практика наученото

Материали

Материалът с учебните примери от първо упражнение

Процедура

Разделете участниците на малки групи от по 4 или 5 души. Изберете един учебен пример и раздайте ролите. След кратка подготовка малките групи изиграват ситуацията една по една. Другите групи са публика.

Анализ на резултата от упражнението

Анализ. Всеки участник обяснява как той/тя се е чувствал като е играл ролята си и публиката дава обратна връзка.

Шесто упражнение: Индивидуално проучване (60 минути)

Цел

- Да се определи в каква степен възстановително е вашето училище.

Материали

Помощно средство 2 *Изложение на възстановителните принципи*

Процедура

Прочетете Помощно средство 2. Използвайте го като основа, за да прецените до каква степен вашето училище използва възстановителните практики при разглеждането на конфликти.

Анализ на резултата

Анализ на изразените преценки.

Изказана признателност

Ние сме особено благодарни на Крис Гитинс и Шела Голди за предоставения материал за два от учебните примери.

References

- Bliss, T., Robinson, G., & Maines, B. (1995). *Developing circle time*. Bristol: Lucky Duck Publishing.
- Braithwaite, J. (1989). *Crime, shame and reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Christie, N. (1977). Conflicts as property. *British Journal of Criminology*, 17(1), 1-15.
- Cohen, R. (1995). *Peer mediation in schools: Students resolving conflicts*. Glenview: Goodyear Books.
- Cowie, H., & Wallace, P. (2000). *Peer support in action: From bystanding to standing by*. London: Sage.
- Graef, R. (2000). *Why restorative justice?* London: Calouste Gulbenkian Foundation.
- Hopkins, B. (2004). *Just schools: A whole school approach to restorative justice*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Hudson, J., Morris, M., Maxwell, G., & Galaway, B. (1996). *Family group conferences*. Cullompton: Willan Publishing.
- Van Ness, D., & Strong, K. (2002). *Restoring justice* (2nd ed.). Cincinnati, OH: Anderson Publishing.
- Zehr, H. (1985). *Restorative justice, retributive justice, new perspectives on crime and justice*. Akron, PA: Mennonite Central Committee, Office of Criminal Justice, 4.
- Zehr, H., & Mika, H. (1998). The fundamental concepts of restorative justice, *Contemporary Justice Review*, 1(1), 47-55.

Further reading and additional resources

- Bodine, R., & Crawford, D. (1997). *The handbook of conflict resolution education: a guide to building quality programs in schools*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Chankova, D. (2002). *Victim-offender mediation*. Sofia: Feneya (in Bulgarian).
- Чанкова, Д. (2002). *Медиацията между жертвата и извършителя на престъплението*. София: Феней.
- Crawford, A., & Newburn, T. (2003). *Youth offending and restorative justice*. Cullompton: Willan Publishing.
- Girard, K., & Koch, S. (1996). *Conflict resolution in the schools: a manual for educators*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Lawrence, E. (2000). Conflict resolution and peer mediation in primary schools. In M. Liebmann (Ed.), *Mediation in context* (pp. 53-68). London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publisher.

- McCold, P., & Wachtel, T. (2003). *In pursuit of paradigm: A theory of restorative justice*, Paper presented at the XIII World Congress of Criminology, 10-15 August 2003, Rio de Janeiro, Retrieved on March 1, 2005, <http://www.realjustice.org/library/paradigm.html>
- Van Ness, D. (2002). Creating restorative systems. In L. Walgrave (Ed.), *Restorative justice and the law* (pp. 130-149). Cullompton: Willan Publishing.
- Wachtel, T. *Restorative justice in everyday life: Beyond the formal ritual*, Paper presented at the “Reshaping Australian Institutions Conference: Restorative Justice and Civil Society”, The Australian National University, Canberra, February 16-18, 1999, Retrieved on March 1, 2005, <http://www.iirp.org/library/anu.html>
- Walgrave, L. (Ed.). (1998). *Restorative justice for juveniles: Potentialities, risks and problems*. Leuven: Leuven University Press
- Wright, M. (1999). *Restoring respect for justice: A symposium*. Winchester: Waterside Press.

Websites

International Institute of Restorative Practices - <http://www.iirp.org>
<http://www.realjustice.org>

Mediation UK- <http://www.mediationuk.org.uk>

Peer Support Networker <http://www.ukobservatory.com>

Restorative Justice Consortium- <http://www.restorativejustice.org.uk>

Restorative Justice Online <http://www.restorativejustice.org/>

TeacherNet <http://www.teachernet.gov.uk>

Thames Valley Police <http://www.thamesvalleypolice.uk>

Transforming Conflict <http://www.transformingconflict.org>

UK Observatory for the Promotion of Non-violence <http://www.ukobservatory.com>

Youth Justice Board for England and Wales <http://www.youth-justice-board.gov.uk>

Evaluation studies of restorative approaches

Bitel, M., & Rolls, D. (2000). Mediation in a South London secondary school. In M. Liebmann (Ed.). *Mediation in context* (pp. 69-84). London: Jessica Kingsley Publisher.

Braithwaite, V., Ahmed, E., Morrison, B., & Reinhart, M. (2003). Researching the prospects for restorative justice practice in schools: ‘Life at School Survey’ 1996-9. In L. Walgrave (Ed.), *Repositioning restorative justice* (pp. 169-190). Cullompton: Willan Publishing.

Harris, N. (2003). Evaluating the practice of restorative justice: The case of family group conferencing. In L. Walgrave (Ed.), *Repositioning restorative justice* (pp. 121-135). Cullompton: Willan Publishing.

- McCold, P. (2003). A survey of assessment research on mediation and conferencing. In L. Walgrave (Ed.), *Repositioning restorative justice* (pp. 67-120). Cullompton: Willan Publishing.
- Nothhafft, S. (2003). Conflict resolution and peer mediation: A pilot program in Munich secondary schools. In E. Weitekamp & H-J. Kerner (Eds.), *Restorative justice in context* (pp. 80-94). Cullompton: Willan Publishing.
- Schiff, M., & Bazemore, G. (2002). Restorative conferencing for juveniles in the United States: Prevalence, process and practice. In E. Weitekamp and H-J. Kerner (Eds.), *Restorative justice: Theoretical foundations* (pp. 177-203). Cullompton: Willan Publishing.
- Vanfraechem, I. (2003). Implementing family group conferences in Belgium. In L. Walgrave (Ed.), *Repositioning restorative justice* (pp. 313-327). Cullompton: Willan Publishing.

Помощно средство 1: Възстановителното правосъдие в училищата

Възстановителното правосъдие в училищата. Ревизирана преработка от Б. Хопкинс на парадигмата, съставена от Х. Зер (изтеглена на 1-ви март, 2005, от <http://www.transformingconflict.org/aboutjustice.htm>)

СТАРА ПАРАДИГМА	НОВА ПАРАДИГМА
НАКАЗАТЕЛНО ПРАВОСЪДИЕ	ВЪЗСТАНОВИТЕЛНО ПРАВОСЪДИЕ

Нарушението често е определяно като нарушаване на училищните правила /подценяване на училището	1	Нарушението е определено като вреда, нанесена на благосъстоянието на един човек или група от друг или други
Фокусиране върху съставяне на обвинението или установяване на вината в миналото. Какво е станало? Кой го е извършил?	2	Фокусиране върху разрешаването на проблема като се изразяват чувства и нужди и се изследват начините, по които да им се отговори
Враждебни взаимоотношения и процес – закононарушителят е в конфликт с властимащия, който решава за наказанието	3	Диалог и преговори – всички са включени в комуникацията и си съдействат един на друг
Налагане на болка или нещо неприятно, за да се наказва и възпира/предотвратява	4	Възстановяване като средство да се компенсират двете/всички страни, като целта е сдобряване и бъдеща отговорност
Нарушението е представено като безлично и абстрактно: отделната личност срещу училището	5	Нарушението е разпознато като междуличностен конфликт с възможности за извличане на поука
Едно социално нараняване е заменено с друго	6	Фокусиране върху излекуването на социалната рана
Хората, пострадали от нарушението, не са задължително включени; нуждите на жертвите често са пренебрегвани; те могат да се чувстват безсилни. Нещата се движат от властимащите	7	Насърчаване на всички заинтересувани да се включат. – даване на права
Отговорността на нарушителя е дефинирана в смисъл на получаване на наказание.	8	Отговорността е дефинирана като разбиране въздействието на нечии действия, поемане на отговорност, видяна като последица от направени избори и помагане да се реши как да се поправят нещата

Помощно средство 2 Консорциум по възстановително правосъдие (Restorative Justice Consortium)

Консорциум по възстановително правосъдие (2005) Изложение на принципите на възстановителното правосъдие така както се прилагат в училищна обстановка /Restorative Justice Consortium (2005) Statement of restorative justice principles as applied in a school setting/ (откъси), възпроизведени с разрешение

Изложение на принципите на възстановителното правосъдие така както се прилагат в училищна обстановка

**Второ издание, 2005
(откъси)**

В каква степен възстановително е вашето училище?

Тъй като всяко училище ще намери своя начин за прилагане на възстановителните подходи, да се определи степента, до която едно училище е 'напълно' възстановително може да се окаже трудно. Независимо от това, с помощта на континуумите на следващите страници, основани на моделите за оценка на Дан Ван Нес (Van Ness & Strong, 2002), едно училище може да определи степента, до която то е 'напълно' възстановително.

Ван Нес посочва четири таблици с ценности за оценяване възстановителния характер на една система: Среща, Компенсации, Реинтеграция и Включване. Следните континууми – Среща, Компенсации, (Ре)Интеграция (част от училищната общност може никога да не се е почувствала интегрирана) и Включване на училището (степента, до която училището дава възможност на своята общност да участва във възстановителните методи) - са базирани на тези таблици. Под „включване“ Ван Нес има предвид включването на всички замесени в конфликта. Обаче поради тясната обвързаност на хората в училищната общност се стигна до извода, че включването на училището като цяло е по-съотнесимо в този случай - например всеки в училището трябва да има възможността да научи за, да използва и да повлияе на възстановителните практики в училище. Всеки континуум включва списък с възможности, вариращи от система, която може да се разглежда като 'напълно' възстановителна (по отношение на тази специфична ценност) до система, която не може да се разглежда като възстановителна по никакъв начин. Когато се консолидират, тези континууми осигуряват полезен способ за оценяване възстановителния характер на едно училище, специфичен случай, или специфична програма, която училището би могло да ползва. Но както Ван Нес обяснява:

„Когато се оценява специфичен случай или програма, въпросът ще е дали отзвукът е бил възможно най-възстановителен при дадените обстоятелства“ (Van Ness & Strong, 2002, стр. 228).

Например в случаите, когато причинителят на вредата не е установен, среща няма да е възможна. Независимо от това, засегнатият може да е в състояние да общува и да се срещне с друг човек, който е навредил на друг или други. Засегнатият може да не получи обезщетение от причинителя; независимо от това възстановителният отговор ще осигури достатъчна практическа, морална и емоционална подкрепа, ако и където е необходима. Първата стъпка е да се

прецени къде едно училище (програма или случай) се намира във всяка от четирите зони (вижте страниците с континуумите). Втората стъпка е да се отбележат резултатите на всяка от таблицата с комбинираните континууми. Ако резултатът лежи над тройната линия, училището (програмата или случая) ще бъде разглеждано като напълно възстановително; ако е над удебелената линия - като умерено възстановително; и над пунктираната линия - минимално възстановително. Естествено, резултатът може да не се вмести задължително в една от тези групи – може да бъде по-високо или по-ниско в някоя категория, например – но това предлага на училищата начин да преценят относителната си възстановителност и точно да отбележат сферите, които се нуждаят от подобрене.

Среща

<p>Среща, комуникация и споразумение Училището предоставя възможност за среща, комуникация и споразумение между хората в конфликт в отговор на нанесената вреда.</p>
<p>Комуникация и споразумение Непряко посредничество, където страните нямат възможност да се срещнат. Вместо това им се предлага възможност да обменят информация с помощта на посредник и да се споразумеят.</p>
<p>Комуникация и среща Училището предоставя възможност за тези, замесени в конфликта, да комуникират и да се срещнат, следователно, позволява им се да говорят за случилото се, да разменят истории, да изразят емоции и т.н. Обаче не им се дава възможност самите те да стигнат до споразумение. Споразумение, изготвено от външна страна, не би било считано за възстановително.</p>
<p>Комуникация Непряка комуникация, където не са предложени възможности за среща и споразумение между засегнатите. Информацията се предава от посредник, който им дава възможност да говорят за случилото се, да разменят истории, да изразят емоции и т.н.</p>
<p>Среща и споразумение На страните се дава възможност да се срещнат. Обаче срещата се концентрира единствено върху изготвяне на споразумение и справяне със случилото се.</p>
<p>Споразумение Училището не предлага възможност за комуникация (както пряка, така и непряка) или среща, но посредникът помага на страните да се споразумеят за изход в бъдеще.</p>
<p>Няма среща Нито една от страните няма възможност да комуникира или да се срещне с другата или да изработят споразумение заедно.</p>
<p>Разделяне На страните <i>се пречи</i> да комуникират, да се срещнат или да работят заедно</p>

**В най-голяма
степен
възстановител-
но училище**

**Невъзстано-
вително
училище**

Компенсации

<p>Компенсации, извинения и промяна   Училището предоставя възможност за: - Лицето/лицата, причинил/и вредата да направят постъпки за поправяне на вредата (компенсация или физическа работа или действия)   - Лицето/лицата, причинил/и вредата да се извинят директно, посредством трета страна или чрез писмо, електронна поща, видео и т.н.   - Лицето/лицата, причинили вредата, да си променят поведението</p>
<p>Компенсации и извинения   Училището предоставя възможност за: - Лицето/лицата, причинил/и вредата да направят постъпки за поправяне на вредата (компенсация или физическа работа или действия)   - Лицето/лицата, причинил/и вредата да се извинят директно, посредством трета страна или чрез писмо, електронна поща, видео и т.н.   Училището не предлага на лицето/лицата, причинили вредата, възможност и помощ да опитат да си променят поведението</p>
<p>Извинения и промяна   Училището предоставя възможност за: - Лицето/лицата, причинил/и вредата да се извинят директно, посредством трета страна или чрез писмо, електронна поща, видео и т.н.   - Лицето/лицата, причинил/и вредата да си променят поведението   Училището не предлага на лицето/лицата, причинили вредата активно да поправят стореното зло</p>
<p>Компенсации и промяна   Училището предоставя възможност за: - Лицето/лицата, причинил/и вредата, да направят постъпки за поправяне на вредата (компенсация или физическа работа или действия)   - Лицето/лицата, причинили вредата, да си променят поведението   Училището не предоставя на лицето, причинило вредата, възможност за извинение</p>
<p>Извинение   Училището предоставя възможност за: - Лицето/лицата, причинил/и вредата, да се извинят директно, посредством трета страна или чрез писмо, електронна поща, видео и т.н.   Училището не предлага възможности за компенсация и промяна на поведението на провинилия/те се.</p>
<p>Репарация   Училището предоставя възможност за: - Лицето/лицата, причинил/и вредата, да я поправят (чрез компенсация или физически труд).   Училището не предлага възможности за извинение или промяна на поведението на провинилия/те се.</p>
<p>Промяна   Училището предоставя възможност за: - Лицето/лицата, причинил/и вредата, да променят поведението си. Училището не предоставя възможност за поправяне на вредата.</p>
<p>Никакви компенсации   Налагат се наказания, но никаква възможност за поправяне на вредата не се предоставя.</p>

В най-голяма
степен
възстановител-
но училище

Невъзстано-
вителино
училище

(Re)Интеграция

<p>Уважение и помощ Училищната общност: -Не прощава лошото поведение, но се отнася с уважение към пострадалите от него -Предлага практическа, морална и емоционална помощ на пострадалите и на извършителите, ако и където е необходимо</p>
<p>Уважение Училищната общност: - Не прощава лошото поведение, но се отнася с уважение както към пострадалите, така и към извършителите -Не предлага практическа, морална и емоционална помощ, за да могат те успешно да се присъединят (отново) към училищната общност (много ученици може никога да не са се чувствали част от училищната общност)</p>
<p>Помощ Училищната общност: -Предлага практическа, морална и емоционална помощ на пострадалите и на извършителите, ако и където е необходимо -Не успява да отговори уважително спрямо всички страни</p>
<p>Безразличие към едната или другата страна Училищната общност не успява да отговори уважително или да предложи морална, практическа и емоционална помощ на една от двете страни</p>
<p>Безразличие към двете страни Училищната общност не успява да отговори уважително или да предложи морална, практическа и емоционална помощ на нито една от страните</p>
<p>Заклеймяване на едната или другата страна Училищната общност поставя клеймо или на пострадалия, или на извършителя в зависимост от ролята им в конфликта, но не и на двамата. Едната от страните може да се почувства изключена от училищната общност</p>
<p>Заклеймяване на двете страни Училищната общност поставя клеймо и на пострадалия, и на извършителя, в зависимост от ролите им в конфликта. И двете страни се чувстват изключени от училищната общност. Никакво уважение, помощ или подкрепа не се предлагат</p>
<p>Изключване Една или двете страни или се изключват от училището, или се чувстват изключени.</p>

**В най-голяма
степен
възстановител-
но училище**

**Невъзстано-
вително
училище**

Включване в училище

<p>Покана, интереси, алтернативи Училището:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Кани учениците/възрастните да научат за възстановителните ценности и да участват в развиването на възстановителните практики - Прилага гъвкава стратегия за справяне с поведението, която удовлетворява нуждите на цялата училищна общност - Кани замесените в конфликта да вземат участие във възстановителен процес – алтернатива на традиционната система за справяне с конфликта - Признава всякакъв интерес на страните и действа според желанията им -
<p>Покана и интереси Училището:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Кани учениците/възрастните да научат за възстановителните ценности и да участват в развиването на възстановителните практики - Кани замесените в конфликта да вземат участие във възстановителен процес - Признава всякакъв интерес на страните и действа според желанията им
<p>Покана Училището:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Кани учениците/възрастните да научат за възстановителните ценности и да участват в развиването на възстановителните практики - Кани замесените в конфликта да вземат участие във възстановителен процес - Не признава никакъв интерес на страните/ училищната общност - Не действа съобразно желанията на страните, замесени в конфликта -
<p>Разрешение Училището:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Разрешава, но не кани замесените в конфликта да участват във възстановителен процес - Разрешава, но не кани училищната общност да научи за възстановителните практики или ценности - Не признава никакъв интерес или не действа съобразно желанията им -
<p>Безразличие Училището:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Е наясно с възстановителните ценности и подходи, но не ги използва или не кани училищната общност да научи за тях - Не признава никакъв интерес на страните или не действа съобразно желанията им
<p>Предотвратяване Училището:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Предотвратява замесените в конфликта да използват възстановителни мерки - Предотвратява училищната общност да научава за възстановителните ценности и практики
<p>Принуда Училището:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Изисква замесените в конфликта да използват невъзстановителни мерки

**В най-голяма
степен
възстановително
училище**

**Невъзстано-
вително
училище**

Таблица на комбинираните континууми

(Адаптирана от таблицата на комбинираните континууми на Даниел Ван Нес)

Среща, Комуникация и Споразумение	Компенсация, Извинение и Промяна	Уважение и Помощ	Покана, Интереси, Алтернативи
Комуникация и Споразумение	Компенсация и Извинение	Уважение	Покана и Интереси
Комуникация и Среща	Извинение и Промяна	Помощ	Покана
Комуникация	Компенсация и Промяна	■ Безразличие към ■ едната или ■ другата страна	Разрешение
Среща и Споразумение	Извинение	■ Безразличие към ■ двете страни	Безразличие
Споразумение	Компенсация	■ Заклеймяване на ■ едната или ■ другата страна	Предотвратяване
Няма среща	Промяна	■ Заклеймяване на ■ двете страни	Принуда
Разделяне	Няма компенсации	Изключване	

КЛЮЧ

===== = Напълно възстановително

————— = Умерено възстановително

..... = Минимално възстановително

Забележка: Училище, което не включва интересите на всички страни, кани всички страни и проявява известна гъвкавост, за да угоди на тези интереси, не се счита за възстановително. За да могат да се считат възстановителни за една система, програма или случай е важно да обхващат всички засегнати.